

Wioletta Ośkiewicz

Rola ojca w oddziaływaniach wychowawczych dziecka w rodzinie

Pedagogika Rodziny 2/3, 99-106

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wioletta Ośkiewicz

Rola ojca w oddziaływaniach wychowawczych dziecka w rodzinie

1. Wprowadzenie

Rodzina pełna stanowi dla dziecka pierwotne i jednocześnie najlepsze środowisko socjalizacyjne. W niej kształtuje ono swoją osobowość, wartości, normy społeczne, poglądy, zdobywa niezbędne do życia umiejętności i przystosowanie do optymalnego i właściwego funkcjonowania w codziennym życiu rodzinnym w środowisku lokalnym i społecznym. Ojcostwo, podobnie jak macierzyństwo jest przekazywane z pokolenie na pokolenie, historycznie i biologicznie uwarunkowane w życiu społecznym. Ojciec poprzez swój autorytet, męskość, siłę fizyczną i psychiczną, wywiera silny wpływ na dziecko nie tylko jako konkretna, biologiczna osoba ale także jako symbol ojcostwa, które przynosi poczucie bezpieczeństwa i zabezpieczenie potrzeb materialno-opiekuńczych.

Właściwe interakcje ojca z dzieckiem kształtują wzór osobowy dla dziecka, jest on jego modelem do naśladowania. Dziecko potrzebuje ojca jako wzoru do naśladowania, by brać z niego przykład i odkrywać własną tożsamość.

2. Pojęcie ojcostwa

Pojęcie ojca i ojcostwa są trudne do zdefiniowania z punktu widzenia teorii pedagogicznej. W potocznym rozumieniu ojcem jest każdy mężczyzna posiadający dziecko lub dzieci.

Pojęcie ojcostwa funkcjonuje w naukach pedagogicznych, prawnych, medycznych, psychologicznych i socjologicznych i analizowane jest przede wszystkim w aspekcie biologicznym, duchowym i prawnym.

Aspekt biologiczny jest chronologicznie pierwszym rzeczywistym elementem ojcostwa [Poznańska, 2002]. Aspekt ten stanowi podstawę więzów krwi, gdyż wynika on z poczęcia mężczyzny i kobiety i nowej istoty ludzkiej – ich dziecka.

Aspekt duchowy ojcostwa wyraża się w personalistycznym, a więc osobowym spojrzeniu na człowieka. Ks. Jan Śledzianowski [Śledzianowski, 2000] wyraża po-

gląd, że rola ojca polega na życzliwych relacjach bycia z drugą osobą i dla drugiej osoby – żony i dziecka. Relacje te muszą cechować bezinteresowność. Jeżeli ojciec prezentuje odpowiedni wzór duchowy, wówczas staje się dla dziecka emocjonalnym wsparciem w życiu rodzinnym i pozarodzinnym.

Trzecim pojęciem ojcostwa jest prawne ujęcie. Najogólniej można wyrazić pogląd, iż ojcem jest ten, któremu dziecko jest prawnie przypisane.

W. Okoń dowodzi, że „w znaczeniu prawnym ojcem – staje się mężczyzna, gdy dziecko rodzi się w związku małżeńskim, lecz także pozamałżeńskim, lub w wyniku adopcji” [Okoń, 2004: 285].

Maria Oleś [Oleś, Oleś, 2001] zwraca uwagę na jeszcze jeden bardzo istotny aspekt ojcostwa w postaci ujęcia psychologicznego. Ten rodzaj ojcostwa związany jest z trzema głównymi mechanizmami oddziaływania ojca na dziecko. Są nimi naśladownictwo, identyfikacja oraz modelowość.

Mechanizm naśladownictwa może mieć charakter nieświadomy lub z pewną świadomością – związany jest z przygotowaniem do różnych ról społecznych.

Identyfikacja ojca – rozpoczyna się wówczas, gdy dziecko zaczyna podziwiać swoich rodziców i pragnie do nich się upodabniać.

Oprócz tych pojęć ojcostwa należy także zwrócić uwagę na społeczne ujęcie, w którym wyraża się, wychowanie, dialog, uspołecznienie dziecka w wyniku dialogu i interakcji między ojcem a dzieckiem.

3. Oddziaływania socjalizacyjne ojca w środowisku rodzinnym dziecka

Jednym z podstawowych uwarunkowań socjalizacji dziecka jest przyswojenie przez dzieci tych cech zachowania i funkcjonowania społecznego, które odpowiadają określonej płci. Stąd też ojciec jest dla dziecka wzorem i pewnym odniesieniem zachowań społecznych. Ojcowie zdaniem K. Pospiszyła [2004] bardziej systematycznie i racjonalniej niż kobiety – matki przekazują potomstwu różnice międzypłciowe i dlatego też w większym stopniu zwracają uwagę na cechy zachowania swoich dzieci, które są właściwe i odpowiadają płci męskiej i żeńskiej.

Ojcowie w odmienny sposób traktują córki i synów. W stosunku do córek są bardziej czuli, ostrożni w wymierzaniu kar, bardziej skłonni do wymierzania pochwał. Natomiast w stosunku do synów są w swych postawach rodzicielskich bardziej wymagający, surowi, a nawet skłonni są do wymierzania kar za niestosowne zachowanie się chłopca w rodzinie czy w szkole.

Stopień identyfikacji chłopca z ojcem jest wyższy w rodzinach, w których ojciec pełni dominującą rolę we wspólnocie rodziny i podejmuje ważne decyzje związane z funkcjonowaniem i organizacją życia w rodzinie i poza rodziną. Stąd też wielostronne kompetencje ojca w życiu rodzinnym i pozarodzinnym mają znaczenie szczególne dla socjalizacji chłopców, gdyż oni starają się naśladować dominujące cechy osobowościowe ojca i brać wzór jego zachowań i postaw.

Dzieci w sposób spontaniczny, w drodze codziennych interakcji z ojcem uczą się od niego pełnienia ról społecznych. Jest to niejako socjalizacja przez życzliwe, emocjonalne i społeczne współzycie rodzinne z ojcem. W ten sposób zarówno chłopcy, jak i dziewczęta poznają wzory zachowania typowe dla płci męskiej. „Chłopcy uczą się ról męża, ojca, ról dojrzałego mężczyzny w kontaktach osobistych, by później, po osiągnięciu dorosłości, móc te role w życiu z powodzeniem wypełniać” [Kawula, 2006: 139].

Rola ojca jest niezmiernie ważna w zakresie kształtowania się męskości u chłopców, etiologii, orientacji seksualnej oraz dostarczania wzorca prawidłowych zachowań i więzi emocjonalnych między ojcem a pozostałymi członkami rodziny. Ścisłe więzi, dialog społeczny ojca z synem ma istotne znaczenie modelujące na postawę syna w okresie jego dojrzałości. Brak prawidłowego sprawowania swej funkcji ojcowskiej w rodzinie, może wywołać bardzo poważne zaburzenia w sferze życia dziecka społecznego i własnej tożsamości. Natomiast dziewczęta, obserwując ojca i jego zachowania w środowisku rodzinnym, kształtują sobie obraz przyszłego męża oraz ojca przyszłych jej dzieci, a także obraz mężczyzny w życiu społecznym.

Znaczenie ojca w sferze nabywania cech społecznych a przede wszystkim norm zachowań i wartości moralnych i etycznych u dzieci jest niezastąpione przez matkę i innych członków rodziny. Badania Kazimierza Pospiszyla [2007] dowodzą, że na prawidłowy przebieg norm społecznych przez chłopców wpływa przede wszystkim identyfikacja ich z ojcem. Poczucie winy z naruszeniem norm społecznych jest najbardziej rozbudowane u chłopców i dziewcząt pochodzących z rodzin, w których ojcowie dominowali w kształtowaniu dyscypliny wychowawczej, kontrolowali zachowanie dzieci, przy czym proces socjalizacji i opiekuńczo-wychowawczy odbywał się w sposób taktowny, refleksyjny, z dużą dawką życzliwości i przejawianych uczuć emocjonalnych w codziennym życiu domowym rodziny. Najbardziej korzystne dla rozwoju uczuć moralnych i sytuacji socjalizacyjnych dla dziecka jest łagodna, akceptująca postawa wychowawcza ojców, połączona z racjonalną kontrolą, wymaganiami i okazywaną przez niego czułością.

Nieobecność natomiast ojca w rodzinie powoduje niekorzystne sytuacje wychowawcze i socjalizujące, szczególnie w rozwoju społecznym synów. Niepokojącym również faktem jest zjawisko przejmowania przez dziecko od ojca zachowań agresywnych, emocjonalnych, dysfunkcyjnych, aspołecznych. Ojciec w środowisku rodzinnym stosujący przemoc, agresję wobec swojej żony i dzieci – zachowania te z dużym prawdopodobieństwem przejmą dorosłe dzieci, szczególnie zaś podatni na te negatywne zachowania są chłopcy, którzy w swych rodzinach stosować będą, tak jak ich ojciec, przemoc i agresję do swoich dzieci.

Należy wyrazić pogląd, jak słusznie stwierdza K. Jabłoński [2006], że znaczenie ojca w rozwoju społecznym dziecka jest niezastąpione, zwłaszcza dotyczy to synów. Wyraża się ona z jednej strony w pozornie chłodnej, konsekwentnej

i stanowczej postawie ojca, z drugiej strony stosunek emocjonalny ojca do dzieci winien być przejawiony w sposób życzliwy, serdeczny, otwarty, oparty na wspólnym dialogu i wyrozumiałości. Taka postawa ojcowska do dzieci a szczególnie do synów zwiększa i optymalizuje szanse wychowawcze i socjalizacyjne ojca w środowisku rodzinnym. Analizując wpływ ojca na socjalizację dziecka nie można pominąć jego ogromnej roli w budowaniu postaw religijnych u swoich dzieci. Podstawowym czynnikiem w kształtowaniu określonego stosunku dziecka do wiary religijnej jest religijność rodziców. Należy z dużym prawdopodobieństwem uznać, że jeśli ojciec jest osobą wierzącą i praktykującą, to i jego syn będzie również dzieckiem uznającym i przyjmującym wiarę religijną. Przy czym trzeba także sformułować pogląd, iż brak religijności u ojca wywiera mocniejszy wpływ na chłopca niż na dziewczynę, gdyż pomiędzy wyznawaną wiarą istnieje zależność między matką i córką.

W sferze socjalizacji dzieci i młodzieży można również umieścić poziom ich osiągnięć edukacyjnych. Postawy wychowawcze ojców, własny przykład, pomoc w nauce szkolnej, codzienne zachowania mają wpływ zdaniem K. Pospiszyla [2007] na potrzebę osiągnięć u dzieci oraz wyniki w nauce szkolnej.

Rozwój intelektualny dziecka zależy nie tylko od wrodzonych jego możliwości, ale przede wszystkim od oddziaływania środowiska rodzinnego, w tym przede wszystkim kształtowaniu poziomu aspiracji u dziecka, poglądów na temat roli i znaczenia czynnika intelektualnego w osiągnięciu zamierzonych celów życiowych i edukacyjnych. Pomoc ojca w nauce szkolnej, tworzenie życzliwej atmosfery domowej, dążenie do dialogu z dzieckiem, wspólne poznawanie i odkrywanie wiedzy w różnych formach socjalizacyjnych i różnych formach spędzonego czasu z dzieckiem przynosi pozytywne motywacje nie tylko wychowawcze, ale i edukacyjne.

W obszarze kształtowania u dziecka potrzeb osiągnięć zasadniczy wpływ mają trzy paradygmaty w codziennych zachowaniach ojcowskich.

Po pierwsze – zwraca on uwagę w procesie socjalizacyjno-wychowawczym, by dziecko w swych czynnościach zadaniowych, edukacyjnych wykonywało je jak najlepiej, dążyło do ciągłego doskonalenia swoich umiejętności, w tym także i edukacyjnych.

Po drugie – dbałość rodziców, szczególnie ojca, aby wykonywane czynności były realizowane w sposób samodzielny, bez wyręczania rodziców bądź starszego rodzeństwa w pracach domowych, szkolnych i innych.

Po trzecie – świadome zachowanie ojca w różnych sytuacjach domowych do motywowania dziecka do nauki szkolnej oraz podnoszenia jego aktywności poznawczej w różnych dziedzinach życia.

Wypełnianiu tych trzech paradygmatów sprzyjają także cechy ojca, jak: konsekwencja, życzliwość do dziecka, adekwatne i racjonalne wymagania oraz umiejętna komunikacja werbalna i niewerbalna z dzieckiem. Wysoki poziom aspiracji u dziecka kształtuje także postawa właściwej opiekuńczości względem dziecka,

podmiotowe traktowanie jego osoby przez ojca, demokratyczne i serdeczne stosunki między ojcem i dzieckiem, a także znacząca rola i dominująca pozycja ojca w rodzinie.

Ojcowie posiadający wysoką pozycję społeczną i zawodową a także wysokie własne aspiracje życiowe poprzez naśladownictwo i modelowanie rozwijają u swych synów większą potrzebę osiągnięć, aktywności poznawczej i motywację do uzyskania wyższych wyników szkolnych. Również tę potrzebę osiągnięć u synów rozwijają ojcowie [Ruszkiewicz 2005], którzy wyznaczają im zadania do wykonania oraz wyrażają aprobatę i pochwałę z wykonania polecenia. Uczestniczą przy wykonaniu tych zadań zauważając jednocześnie jego wysiłek i poprawność wykonania czynności.

Zachowanie codzienne ojca w środowisku rodzinnym może mieć także wpływ na rezultaty szkolne dziecka. Nadmierna jego surowość w stosunkach społecznych z dzieckiem, połączona ze skłonnością do nadmiernego kontrolowania dziecka, nadmiernych wymagań oraz karania za niewłaściwe zachowanie powoduje obniżenie poziomu nauczania u dziecka. Mierne osiągnięcia szkolne występują także u dziecka, gdy jest przesadna opiekuńczość ojca, brak kontroli, wymagań i przydzielenia zadań do realizacji. Pożądanym jest natomiast przyjacielski podmiotowy stosunek do dziecka, racjonalna kontrola ogólna oraz akceptacja ze strony ojca.

Dzieci pozbawione opieki ojcowskiej wykazują z jednej strony niższe poczucie wartości, zagrożenie poczucia bezpieczeństwa, uboższą tożsamość własną, przejawiają trudności wychowawcze, lekceważenie wartości etycznych i ponadczasowych, mają utrudnione nabywanie norm społecznych. Natomiast prawidłowa opieka, wychowanie i socjalizacja ojca w stosunku do dziecka powodują jego aktywność życiową, życzliwość do innych ludzi, przestrzeganie norm społecznych, przyjmowanie od ojca wartości życiowych, nabywanie zachowania zgodnego z kulturą życia rodzinnego, lokalnego i społecznego. Ojciec w zasadniczy sposób wpływa na tworzenie i rozwój odpowiednich potrzeb u dziecka oraz właściwego stosunku do szkoły.

4. Kryzys współczesnego ojcostwa

Gwałtowne zmiany społeczne, kulturowe, ekonomiczne, światopoglądowe dokonujące się we współczesnych czasach powodują także przemianę rodziny i małżeństwa. Model patriarchalny rodziny funkcjonujący od wielu wieków a nawet tysiącleci został podważony, lekceważony. Funkcja ojca jako „głowy rodziny” i decydującego o ważnych sprawach rodziny i dzieci, wypełniającego zadania ekonomiczne została wyeliminowana. Funkcje te do niedawna przypisywana ojcom, pełnią je z powodzeniem matki.

Kryzys ojcostwa przybiera we współczesnych i młodych rodzinach postać dość skrajną, w której podważa się autorytet męża i ojca, jego niezaradność życio-

wą, zawodową, opiekuńczą i wychowawczą. Dawniej rodzina wielopokoleniowa wspólnie zamieszkująca przekazywała dziedzictwo kulturowe i społeczne. „Ojciec przez wykonywanie codziennej pracy wprowadzał dzieci w świat swoich myśli i czynów. Był często fizycznym i jedynym nauczycielem zawodu” [Baran, 2001: 50]. Obecnie zdarza się, że dzieci są w zagadnieniach społecznych lepiej zorientowane niż ich ojcowie. Praca zawodowa ojców, dbałość o egzystencję materialną rodziny pozbawia go czasu dla dziecka i dialogu z dzieckiem. Stąd też stosunki społeczne między ojcem i dziećmi ograniczają właściwą socjalizację w codziennym życiu rodzinnym. Ponadto podjęcie pracy przez kobiety spowodowało niezależność ekonomiczną kobiet, osłabienie więzi emocjonalnej w rodzinie, dewaluację znaczenia ojca w rodzinie oraz obniżenie autorytetu u dzieci. Kobiety wyzwoliły się poprzez studia i pracę zawodową, uniezależniły się od mężczyzn. Doprowadziło to do sytuacji, w której kobiety dorównują mężczyźni, rywalizują z nim w pracy zawodowej i w życiu rodzinnym, często nawet starają się być lepsze od męża i bardziej są dominujące od ojca w stosunku do dzieci. Zdarza się tak, że kobiety – matki lepiej zarabiają i utrzymują dom i rodzinę a mężczyzna – ojciec zmuszony jest przyjąć funkcje opiekunki i gospodyni domowej. Socjalizacja wówczas dzieci a szczególnie chłopców może być zaburzona, gdyż nie posiadają do właściwego naśladowania cech męskich od ojca jako autorytetu rodziny.

Krytyka ojca ze strony matki, dominacja ich w rodzinie powoduje odrzucenie jego autorytetu w rodzinie i u dzieci. Ojciec jawi się wówczas dziecku jako osoba słaba, mało znacząca, po prostu nie warta do naśladowania i czerpania wzorów zachowań męskich.

Inną sytuacją kryzysową ojcostwa jest rozwój alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Formy te zaburzają tradycyjnie rozumianą instytucję małżeństwa i rodziny. Cechy tej rodziny zostały zmienione, ojcowskie prawa w takich związkach są łamane lub mało poszanowane. Dzieci np. z rodzin zrekonstruowanych, niezamężnych małżeństw, kohabitacyjnych nie przyjmują od ojców wzorów zachowań, wartości życiowych i społecznych, poglądów i postaw. Często nawet buntują się przeciw wymaganiom i poleceniom ojczyzna – sprawia to trudności wychowawcze i edukacyjne.

Kolejną przyczyną kryzysu ojcostwa jest ewaluacja prawodawstwa, często dyskryminacja ojca w swoich prawach, w porównaniu z prawami kobiet. Na gruncie polskim najbardziej w tym zakresie wysuwa się dyskryminacja ojców w procesach o prawo do sprawowania bezpośredniej opieki nad dzieckiem po rozwodzie. Na taki stan rzeczy wpływa przede wszystkim stereotyp, zgodnie z którym matka jest tym rodzicem, który w naturalny sposób lepiej jest przygotowana do opieki i wychowania dzieci.

Kryzys ojcostwa wynika również z kryzysu męskości. Współcześnie obserwujemy tzw. feminizację mężczyzny, szczególnie jego psychiki, utracił on funkcję

opiekuna, obrońcę kobiet i dzieci. Wszedł on w role kobiece, utracił dominujące znaczenie w rodzinie. Natomiast siła, męskość, odwaga, niezależność męczyzny uznawane są społecznie jako przejaw znieważania kobiet, braku kultury a nawet agresji.

5. Uwagi końcowe

Potrzeba uczestnictwa ojca w procesie socjalizacji i wychowania dzieci jest oczywistą koniecznością w środowisku rodzinnym. Wszelkie odstępstwa od tej tezy zaburzają organizację i funkcje rodzicielskie powodując zachwianie równowagi psychicznej we wspólnocie rodzinnej, patologizację oddziaływań ojcowskich. Stan ten może doprowadzić do nieprzystosowania społecznego dzieci, lekceważenia norm społecznych.

Ojcostwo w rodzinie określa w pierwszym rzędzie relacje między ojcem a dzieckiem. Relacje te dokonują się dwoma równoległymi torami. Pierwszy z nich jest pośredni przez współdziałanie z matką tworząc życzliwą atmosferę domową, zaspokajanie jej potrzeb, właściwe więzi emocjonalne i związki uczuciowe w życiu małżeńskim. Sytuacje te wpływają na jakość relacji i socjalizacji dziecka w środowisku rodzinnym.

Drugi tor oddziaływań socjalizacyjnych i wychowawczych ojca jest realizowany w sposób bezpośredni poprzez dialog z dzieckiem, właściwe postawy wychowawcze, życzliwy stosunek do dziecka, wspólne interesy i wykonywanie wspólnych zadań, wspomaganie dziecka w trudnych sytuacjach losowych i edukacyjnych.

Znaczenie ojca w socjalizacji dziecka sprowadza się do nauki przestrzegania norm społecznych, przekazywania wartości cenionych społecznie, dawania właściwego przykładu do zachowań rodzinnych i pozarodzinnych. Ojciec emocjonalnie związany z dzieckiem w środowisku rodzinnym stanowi naturalne źródło przekazu społecznych cech zachowań i optymalnego rozwoju młodego pokolenia.

Słowa kluczowe: ojciec, wychowanie, rodzina

Keywords: father, education, family

Bibliografia

- Beran S., *O nową koncepcję ojcostwa*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 9.
- Jabłoński K., *Będę jak mój tata*, „Charaktery” 2006, nr 9.
- Kawula S., *Kształty rodziny współczesnej, Szkice familologiczne*, Toruń 2006.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004.
- Oleś M. i Oleś P., *Z psychologicznych aspektów ojcostwa* [w:] *Oblicza ojcostwa*D. Kornas-Biela (red.), Lublin 2001.

Pospiszyl K. , *Ojciec a wychowanie dziecka*, Toruń 2007.

Pospiszyl K., *Trudności w sprawowaniu roli ojczyrna*, „Małżeństwo i Rodzina” 2004, nr 3

Poznańska M.W., *Ojciec. Ojcostwo i rola ojca w wychowaniu* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), Warszawa 2002.

Ruszkiewicz D., *Realizacja funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie samotnego ojca*, Toruń 2005.

Śledzianowski J., *Ach, ten tata...*, Kielce 2000.